

Selma Lagerlöf och Sophie Elkan

Otto Salomon

Göteborg

Inför en resa till Israel—den judiska staten i det heliga landet—går jag till bokhyllan och tar fram Jerusalem del I. På försättsbladet läser jag dedikationen ”Otto Salomon tillgifnast från Selma Lagerlöf”. Det är en förstaupplaga av år 1901. Jag kom till världen drygt ett decennium senare så det kan ju inte vara jag som har fått boken. Det måste vara min farfar. Eller är det verkligen så? Jag känner alldeles tydligt att det här är min bok och jag tycker också att jag kommer ihåg när jag fick den. Medan jag funderar och söker i mitt minne blir boken allt tyngre i mina händer. Till slut orkar jag inte bära den utan sjunker ner vid skrivbordet och lägger den framför mig.

Och nu sitter jag i ett bestämt rum på Mårbacka. När jag ser upp står den åldrade Selma Lagerlöf framför mig. Hon säger ingenting men det behövs heller inte. Hon ser på mig med en uppfordrande blick och den förmedlar budskapet med glasklar tydlighet: ”Jag har en sista stor och viktig uppgift framför mig. Men jag är så gammal och sjuk och trött att jag vet inte om jag kan föra den till slut. Och kan jag inte det, då är det du min gosse ...” Just

som jag ska till att svara: ”Ja tant Selma, naturligtvis tant Selma” bryts förtrollningen och jag är tillbaka i mitt arbetsrum framför den uppslagna boken som uppför sig så besynnerligt.

Det förhöll sig på det viset att den lilla flickan på Mårbacka som föddes för drygt 120 år sedan blev mycket tidigt bekant med Bibelns hjältar och heliga. Hon som var vänför och ful vågade ju inte som sin vackra dansanta äldre syster be i sin aftonbön att hennes sjuke far skulle bli frisk. Nej, i största hemlighet träffade hon en överenskommelse med Gud. Om bara den Allrahögste ville ge kära pappa hans hälsa tillbaka lovade Selma att läsa igenom hela Bibeln från början till slut. Tioåringen satte igång med den enastående energi naturen hade utrustat henne med—inte ett namn i ett släkregister, inte den minsta lagparagraf lämnade hon olästa. Hon hann fram till halva Uppenbarelseboken—den sista i Nya Testamentet—innan hon blev upptäckt. Och eftersom Gud och Selma hade det här som sin egen hemlighet förlorade överenskommelsen sin kraft när den blev uppenbarad.

Men vad som hade hänt det var att den lilla flickan hade fått en kännedom om den bibliska världen som ingen annan i hennes omgivning. Och den kännedomen om världslitteraturens yppersta episka verk kom sedan att få en avgörande betydelse i den stora sagoförtäljerskans konstutövning.

Det mesta i Bibeln är Gamla testamentet och Gamla testamentet handlar om judar. Det gör ju Nya testamentet också fastän på ett annat sätt. Några judar kände inte Selma. Sådana fanns inte i Värmland och inte i Landskrona heller för den delen, där hon så småningom blev lärarinna.

Det var först när hon hade vunnit Iduns pris, publicerat Gösta Berling, blivit uppmärksammas av litteraturkritiken, fått tillträde till de litterära salongerna i Stockholm som hon konfronterades med det folk av Juda stam hon så intensivt hade upplevt i sin barndoms läsning.

Hon mötte Sophie Elkan. Och genom det mötet utvecklades den begåvade, lite provinssiella skrivande skolmamsellen till en av sin tids—ja kanske alla tiders största diktare.

Året var 1894. Och vem var Sophie Elkan? Då hon var liten bodde hon i hörnet av Östra Hamngatan och Kyrkogatan i Göteborg, där hennes far drev handel med glas och porslin. Han hette Alexander Salomon och var son till Benjamin Salomon som på 1780-talet hade kommit till Stockholm från Mecklenburg. Alexander var gift med Henriette Abrahamson från Karlskrona—en annan av de städer där judar tilläts komma in i slutet av 1700-talet. Rika morbror hette August och bodde i palats vid Stora Nygatan alldeles intill den nya fina synagogan. I slutet på 1860-talet köpte han Nääs egendom vid Floda och flyttade dit. Hans systerson Otto, Sophies äldre bror, följde så småningom med och kom sedan att utföra en märklig livsgärning där.

År 1872, samma år som Otto Salomon startade den senare så berömda slöjdskolan på Nääs, gifte sig Sophie 19 år gammal med sin nära tjugo år äldre kusin musikbokhandlaren Nathan Elkan från Stockholm. 1879 i december—paret hade då en dotter inte fyllda tre år—fanns familjen i Nizza. Mannen dog där. Han hade länge varit lungsjuk. Dagen efter var

också den lilla flickan död. Sophie kom hem—inte till Stockholm men till sitt föräldrahem i Göteborg—med sina döda. Hon möttes av budet att hennes högt älskade far hade slutat sitt liv på nyårsdagen 1890. Den förfärande januaridag då de tre omålade kistorna sänktes i jorden på mosaiska begravningsplatsen nedanför Göta Lejon är ett familjeminne som inte har bleknat fastän ett sekel har gått.

Sophie stannade i Göteborg och hade sitt hem först vid Kungsportsavenyn och sedan vid Götabergsgatan. Den förkrossande sorg och smärta som hon hade drabbats av vid årsskiftet 79/80 kom hon aldrig över. Enligt Queen Victorias höga föredöme lade hon aldrig av sin sorgdräkt. Men den som hon själv sa "arga judiska viljan" inom henne kunde ingenting kväsa.

Hon började hjälpa sin bror med att göra översättningar för den serie "Skrifter av uppfostningskonstens stormän" som han höll på att redigera. Och så skapades hos henne behovet att själv uttrycka sig litterärt. Hon hade väl vissa språksvårigheter i början men så småningom lyckades hon att bli en riktigt bra, om man ser till hennes senare historiska romaner, ganska betydande författarinna.

Och i januari 1894 mötte hon Selma Lagerlöf. Hon var i alla avseenden Selma Lagerlöfs diametrala motsats. Hennes säregna personlighet, påverkad av den judiska miljö hon levde i, hennes tragiska levnadsöde, hennes speciella livsföring, skilde henne så mycket som möjligt från den värld där den blyga handkappade herrgårdsflickan från Mårbacka, som hade blivit lärarinna i Landskrona, levde. Sophie var spontan, spirituell, livfull, världsvan, resvan och hon besatt en överdådigt konversationsstalang.

Hon tyckte att Gösta Berlings saga som hade kommit ut tre år tidigare var romantiskt strunt. Men hon såg bakom ekorrhingarna, som i forna tiders kvinnor hängden om mannens hals som, den levande människan Selma Lagerlöf med de obegränsade utvecklingsmöjligheterna. Och för denna människa öppnade hon utan reservation, förbehållslöst, alls inte ödmjukt men i stolt judisk självmedhutenhet sitt rika varma hjärta.

Vad som verkligen hände mellan de här

två människorna kommer väl utomstående aldrig åt. Säkert får vi veta mycket mer om det när de bortåt 6000 brev de utväxlade sinsemellan blir tillgängliga för forskning. Någon form av andligt äktenskap måste det ha varit där Sophies gammaltestamentliga realism befruktade Selmas mirakelkristendom.

Och Selma Lagerlöfs Elkaninspirerade produkter blev redan 1897 den oförlikneliga Antikrists mirakler, som med ens ändrade hennes status från den värmländska berättarskans till den internationellt erkända stora författarinnans. Och så 1901 det slutgiltiga mästerverket Jerusalem I, som kom hänförda kritiker att jämföra henne med Homeros och Shakespeare. Och det är ingen tillfällighet att den tryckta dedikationen i Jerusalem I lyder "Till Sophie Elkan min kamrat i lif och diktning" lika litet som det är någon tillfällighet att Sophies bror fick ett av de första exemplaren.

Antikrists mirakler var ett resultat av italiensresan 1895-96. Sophie var en rik änka som kunde resa vart hon ville. Selma var en fattig lärarinna som inte kunde resa någonstans. Men Sophie ordnade saken. Som framgår av det vackert utsirade dasset på Nääs hade familjen goda kontakter med kungahuset. Så Sophie animerade prins Eugen, som gärna umgicks med konstnärer och författare, att tala med sin pappa kung Oscar. Och så slog far och son sig ihop om ett stipendium som gjorde det möjligt för Selma att komma ut på sin första stora utlandsresa tillsammans med den resvana vännen, som brukade säga att hon "hade legat på Europas landsvägar sedan hon var 19 år".

Nästa stora utlandsresa—nu kunde Selma stå på egna ben—1899-1900 gick till Egypten och Palestina. Produkten—Jerusalem—vi återkommer till den.

"Hennes vänner blev mina vänner" säger Selma på något ställe. Och Sophies umgänge i Göteborg det var i första hand "de fina judiska familjerna". Jag fick mycket eftertryckligt inplantat i mig i unga år vilka judiska familjer i stan som var "fina" och vilka som inte var det.

Selma kom ofta till Göteborg och bodde hos Sophie i hennes stora våning på Götabergrsgatan och de båda damerna idkade ett flitigt sällskapsliv. En av Sophies närmaste vänner var Amalia Nissen, gift med den fint humanis-

tiskt bildade juristen dr Philip Leman, grundare av advokatbyrån som alltjämt verkar i staden. Erik Leman, son till Philip och Amalia, var i många år Selmas juridiska rådgivare.

En annan nära vän var Betty Warburg gift med litteraturprofessorn Karl, som 1900 flyttade till Stockholm och blev "Schück och Warburg". Mycket av vad vi vet om Selma och Sophie har vi fått reda på i den stora samlingen brev från Sophie i Göteborg till Betty i Stockholm.

En skolkamrat från fru Bruenecks lilla privatskola på Västra Hamngatan som Sophie höll ihop med livet ut var Ellen Raphael, gift med grosshandlaren Adolf Magnus. I det vackra magnuska hemmet mitt emot Trädgårdsföreningen samlades vid flera tillfällen hela umgänget gamla som unga för att höra Selma Lagerlöf läsa. Sådana uppläsningar förekom också i några andra av de stora gästfria judiska hem som vid den tiden fanns i Göteborg.

Selma läste mest sådant som ännu inte var publicerat. Och det är omvittnat av många som fick vara med, vilken oförglömlig upplevelse det var att få lyssna till den stora berättarskan med den låga behagliga stämman av värmländsk klangfärg.

Och så var det Nääs. Där fanns slottsherrn morbror August Abrahamson fram till 1898. Och för det mesta mamma Jetta Salomon, som måtte ha varit ett sjusärdeles fruntimmer. Och så bror Otto och hans familj.

På Nääs—"En stor Herrgård" i Nils Holgerssons underbara resa—var Selma ofta gäst hos Sophie som hade sitt sommarhem i södra slottsflygeln. Lärarinnan Selma Lagerlöf blev mycket god vän med läroanstaltens direktör Otto Salomon, en av tidens mest uppmärksammade pedagoger. Hon visade sitt intresse för hans arbete bland annat genom att skriva en "slöjdsång" på allittererad vers och samma meter som Kung Rings drapa i Frithiofs saga.

När min farfar låg på sitt yttersta hösten 1907 längtade han innerligt efter att få läsa kapitlet om Nääs i Nils Holgerssons andra del, som då var under arbete. Tyvärr hann det inte bli färdigt. Men nog skulle man unnat honom att få ta emot den underbara hyllning Selma Lagerlöf ägnar honom och hans verk.

Det handlar om den unga lärarinnan som

har upplevt sitt livs vackraste tid som elev på Nääs. Hon kommer med sin skolklass för att sjunga vid den svårt sjuke direktörens fönster. Men i sista stund tvekar hon om hon verkligen ska våga sig ända fram. Och just som hon har bestämt sig för att vända tillbaka liksom hör hon röster av alla dem som hade fått åtnjuta den stora välviljan på läroanstalten. "Det var som en fågels kvitter och en gråhoppas spel". Hon repar mod, går fram till Björkenääs med barnen och sången börjar. Direktören vaknar ur dvalan. Krisen är över för den här gången. "Ännu en tid får vi kanske behålla honom". "Hon tyckte själv att deras sång hade ljudit så märkvärdigt vacker denna kväll. Det var som om främmande röster sjungit med. Rymden hade varit full av slumrande toner och ljud. De hade bara behövt stämma upp, så hade alla dessa vaknat och klingat med i sången".

Selma Lagerlöfs ursprungliga yrke som lärarinna satt i, inte bara genom Nils Holgersson utan i fortsättningen och hon tyckte om att Sophie sammanförde henne med unga lärarinnekolleger ur sin stora bekantskapskrets. Två sådana som kom in i sammanhanget någon gång under detta sekels första decennium var Jeanna Oterdahl och Elsa Åhlund, en på Nääs utbildad slöjdlärarinna. Elsa gifte sig 1911 med Sophies brorson Otto och blev mor till mig och ett antal andra besvärliga ungar.

Jeanna och Selma blev mycket goda vänner. Våren 1916 bodde Jeanna på Mårbacka och hon gav under årens lopp ut ett flertal arbeten om Selma Lagerlöf. Det är från Jeanna, som brukade säga att hon hunnit med att vara god vän med fem generationer av vår familj, som jag har fått mycket av det som jag här berättar.

Men det här är ett personligt minne. Så länge Sophie levde var hon och Selma ofta sedda gäster i mitt barndomshem och deras besök emotsågs alltid med stora förväntningar. Detta inte alls för att det var två stora kulturpersonligheter som gjorde vår ringhet den äran. Utan Sophie därför att hon var begreppet "faster" det absolut mest spännande och fantasifulla och roliga som någonsin har gjort sitt intåg i en barnatillvaro. Och den stillsamma tant Selma inte för att hon producerade litteratur men väl livsmedel på Mårbacka. Och av

dem hade hon med sig i riklig mängd till barnfamiljen i Göteborg under de svåra krisåren.

Vid något av besöken tyckte min mamma att det här borde honoreras på något sätt. Jag fick i uppdrag att tillsammans med mina småsyskon öva in en vacker sång som den goda givarinnan skulle uppvaktas med. Nils Holgerssons författarinna blev ju mycket hyllad av barn och hon kanske väntade sig något sådant. Jag kommer inte riktigt ihåg det vidare förspelet. Det kan ha varit en knipslug barnpiga som fungerade som dea ex machina. Alltnog—på Folkteatern gick en Engdahlsrevy och hela Göteborg sjöng med i slagdångorna. Och när så ögonblicket var inne och de höga gästerna konfronterades med de små älskliga barnen, brast dessa ut i kör: "Hej vad det luktar dunder av kärringen som bor inunder". Den tilltjejorda modern avförde hastigt de fina damerna ur barnkamarregionen. Min syster Brita som redan i fyraårsåldern var onormalt vetgirig tittade långt efter dem och frågade: Vad ville egentligen tant Sagolöv?

År 1921 när hon var 68 år gammal dog Sophie knall och fall. Hon hade alltid vetat att hon skulle dö knall och fall och hon lämnade aldrig våningen på Götabergrsgatan utan att vara inifrån och ut utrustad på ett sådant sätt, att de hedningar eller kristna som kunde råka att omhändertade hennes döda kropp, skulle finna att hon var en judisk dam av ädel börd. För mig som var nio år och älskade henne var hennes död en chock. Mitt första möte i livet med döden. Min far som var hennes närmaste släkting i Göteborg fick tillsammans med min mor ta hand om praktiska bestyr i samband med dödsfallet. Det satte sin prägel på familjelivet ganska länge.

Det visade sig att Sophie till Selma hade testamenterat en stor del av sina jordiska ägodelar. Många av dem var inköpta under gemensamma resor. Och Selma bestämde sig för att hon på sitt nya Mårbacka—uppfört 1921—1923—skulle rekonstruera vardagsrummet på Götabergrsgatan där Sophie hade levat och arbetat och tagit emot sina vänner. Så skedde och Elkanrummet på Mårbacka är än idag exakt detsamma som när det kom till.

År 1928 skriver Selma till Jeanna Oterdahl om Elkanrummet: "Jag längtar dit för att sitta

och leva om så många lyckliga stunder. Det råder ingen dödsstämning där, bara minnen av en intelligent och förfinad människa”.

Åren 1936–38 höll jag på med teaterarbete i Stockholm, tidvis med anknytning till den stora Gösta Ekman. I sina memoarer ”Den tänkande August” berättar han om hur han som ung och okänd hade fått en liten roll i ett skådespel som hette ”Hermelin och purpur” som spelades på Nya Teatern i Göteborg av det Selanderska sällskapet. Författarinna var Sophie Elkan och han talar om ”hur den vänliga gamla damen blygsamt och klokt förklarade för honom den inre meningen med rollen. Hon öppnade hans ögon för sammanhanget”. När han gick ”med ett helt bibliotek under armen” kände han sig ”nästan som en skolgosse, som flyttats upp i en högre klass, en svårare men intressantare”.

Jag visste inte att Sophie hade skrivit något för teatern och jag tänkte att det här måste jag ju ha tag på. Så jag frågade min mor och hon sa att hon kom mycket väl ihåg att stycket hade givits i Göteborg strax efter det att hon hade fått mig, men hon trodde inte att det hade blivit tryckt. Men varför inte fråga Selma Lagerlöf. Manuskriptet finns säkert på Mårbacka bland faster Sophies efterlämnade papper. Min syster Brita som hörde på det här tillkännagav: ”Om du ska till Mårbacka följer jag med”. Och så på våren 1937 skrev vår snälla mamma till tant Selma och talade om att två av hennes barn skulle cykelsemestra i Värmland under sommaren. Och de ville så gärna besöka Mårbacka för att få se Elkanrummet och höra om ”faster”.

Hon fick ett vänligt svar att vi var välkomna och så kom det sig att vi en tidig förmiddag strax efter midsommar trampade upp för allén till Mårbacka och togs emot av Selma Lagerlöf.

Att få audiens hos diktardrottningen sedan hon för att tala med henne själv hade tagit sitt inträde i ”ålderdomens tysta land” var en överväldigande upplevelse. Men vi förstod snart att vårt besök också för henne hade en djup mening. En sista gång kunde hon tillsammans med några unga människor som hade stått hennes älskade Sophie nära få återuppleva deras gemenskap och deras livsavgörande

betydelse för varandra.

Vi satt mest i Elkanrummet, men hon förde oss också omkring i de övriga rummen på Mårbacka. Och i varje rum fanns det föremål som påminde henne om hennes och Sophies resor och samvaro. Hon talade och talade i över fyra timmar tror jag. Vad vi fick höra mest om var den biografi över Sophie Elkan som hon planerade som sitt sista arbete men som aldrig hann längre än till några små kapitel ur barndomshistorien. Lunchen serverades i matsalen. Och här visade hon oss den utsökta artigheten att ha låtit duka bordet enbart med duktyg och servis som hon hade ärvt efter Sophie. Dagen var alltså helt ägnad åt Sophie Elkan. Men detta tilläts naturligtvis inte undanskymma Selma Lagerlöfs egen storhet. Vid flera tillfällen sa hon ungefär så här, att er faster Sophie hon var ju en sån strålande och begåvad människa och många bra böcker skrev hon men någon stor författarinna det blev hon ju aldrig.

Och så tog vi avsked och satte oss på våra cyklar och rullade utför Mårbackaallén. Tant Selma stod på trappan och vinkade. Vi ville förstås inte släppa denna underbara syn utan vände oss i vår tur tillbaka och vinkade, allt medan vi rullade framåt. Brita råkade göra det just som vägen svängde. Hon fortsatte rakt ut i terrängen och slog sig ganska illa. Jag fick försöka att samla ihop henne och agera sjukvårdare. Och det var väl anledningen till att vi var så ansvarslösa och enfaldiga att vi inte omedelbart satte oss ned tillsammans och utförligt antecknade vad vi hade fått höra.

Följande dag skriver Selma till sin vän Ida Bäckmann—Röpecka, Frödingmytoman—”Då de hade farit sin väg saknade jag henne så förfärligt. De hade bara kommit mig att minnas hur obeskrivligt rik och förtjusande hon var och hur många stunder av lycka hon skänkt mig. I natt drömde jag att jag var sjuk och skulle dö. Det kändes som förr i världen då Sophie och jag drog ut i världen, lämnande efter oss alla bekymmer och plikter, bara lystna efter en ny, okänd värld.”

I mars 1940, samtidigt som det andra världskriget kom igång på allvar, gick Selma Lagerlöf ur tiden. När hon kände slutet nalkas begärde hon att bli förd till Elkanrummet

och där mötte hon sin skapare. Om det var Sophies gammaltestamentliga gud eller hennes egen undergörande frälsare kan vi fråga oss. Vad vi måste förstå är att nyckeln till hennes konstnärsskap låg i mötet mellan de båda.

Det var ju en angelägenhet av första ordningen för nationen att dess största dotter genom tiderna skulle få sin levnadsteckning så snart som möjligt. Elin Wägner lade undan allt som hon hade för händer och grep sig omedelbart an med verket. Vi som hade känt Selma och Sophie blev mycket glada för detta. Vem bättre än samtidens näst största svenska författarinna skulle kunna tränga in i och förklara den skapelseprocess som hade inletts när de hade kommit in i varandras liv.

Åren 1942-43 kom den stora Selma Lagerlöfbiografen ut. I den finns ett långt kapitel som heter "Reskamraten". Det borde rätteligen ha rubricerats "Mordet på Sophie Elkan". Min mor grät av raseri när hon läste det. Jeanna Oterdahl och andra skrev indignerade protester. Men vad hjälpte det mot Elin Wägners förkrossande auktoritet. Bilden av Sophie var och förblev besudlad.

Några Wägnercitat:

Sophie "tyckte illa om missionärer och var främmande för religion".

"Sophie Elkan var nominellt medlem av mosaiska församlingen i Göteborg men annars religiöst indifferent, lika främmande för sina fäders religion som för den kristna."

"Sophie förstod inte att skillnaden mellan ett geni och en god författare gick mellan henne och Selma Lagerlöf."

"Hon hade ingen rätt respekt för Selmas verk och därför heller inte för det väldiga gestaltande inre arbete som låg bakom."

Det här är inget citat utan ett referat: Selma hade läst om utvandrarerna från Nås och tyckt att det här var ju ett fint uppslag för en roman och ville resa direkt till Jerusalem för att träffa dem. Men det fick hon inte, för Sophie ville hälsa på en ung egyptier som hon hade träffat på Nääs, så hon skulle först resa till Kairo och den beskedliga Selma fick som vanligt foga sig och följa med dit.

Och så ännu ett citat när de väl hade nått resans mål:

"hon"—Selma alltså—"upplevde med stor styrka judafolkets tragiska öde där hon gick i Jerusalem med en rolös, rotlös och om sin historia blankt okunnig judinna vid sin sida."

Nog med citat.

Det är möjligt att Sophie inte tyckte om missionärer. Det gör inte judar i allmänhet. De driver ju aldrig själva någon mission. Men det är bestyrkt att Sophie fick en utomordentligt fin kontakt med kolonisterna från Dalarne i "Baram paschas hus" i Jerusalem.

Allt det övriga som Elin Wägner skriver om Sophie är ren och skär och delvis fullt medveten lögn. Om religionen: Sophie var en i högsta grad aktiv utövare av sina fäders religion. De gånger jag som liten pojke fick följa med min far till synagogan fanns hon alltid på plats på kvinnoläktaren. Jag har anledning att tro att min far gick dit och tog mig med därför att "faster" väntade det av honom. Efter hennes död upphörde våra besök.

"Sophie Elkan, den kända författarinnan, Otto Salomons syster, infann sig regelbundet på de höga helgdagarna och följde med andakt gudstjänsten" berättar Ragna Aberstén-Schiratzki, som under hela sin barndomstid hade sin plats bakom Sophies på läktaren (Judisk Tidskrift 1943).

I sin bok om mosaiska församlingen i Göteborg nämner C.V. Jakobowsky att Sophie Elkan var en av de första kvinnor som aktivt deltog i församlingsarbetet. Hon kan alltså sägas ha banat vägen för den kvinna som i våra dar blev församlingens ordförande.

Ännu ett bevis för hennes djupa engagemang i judendomen: Till den lille pojke som bar hennes älskade döde brors namn och som hon förutsåg en dag skulle bli familjens överhuvud testamenterade hon sitt stora exemplar av Israeliternas Heliga Skrift. Boken är fortfarande en av mina dyrbaraste ägodelar.

Om historielösheten: Selma Lagerlöf har i ett biografiskt avsnitt som heter "Judeunge" beskrivit hur det gick till när Sophie Salomon som liten flicka under dramatiska omständigheter

ter introducerades i judafolkets historia. Och den introduktionen—antingen den nu har verklighetsanknytning eller har fått sin utformning som ett led i Selma Lagerlöfs protester mot jedeförföljelserna i Tyskland—grundlade hos Sophie ett livsvarigt intresse för allt som hade med historia att göra. Hon hade läst allt som fanns att läsa från Bibeln och framåt. Hon skydde inga ansträngningar—det var ett närmast fanatiskt drag hos henne—när det gällde att utforska vad som verkligen hade hänt. I hennes arbeten fick inte förekomma ett enda faktum som inte kunde bestyrkas. Att hon så måningom koncentrerade sitt historiska intresse på svenskt sent 1700-tal och tidigt 1800-tal hade sin grund i att det var då som den judiska bosättningen i Sverige hade börjat. Hon delade intresset för epoken med flera av sina judiska författarkolleger, Oscar Levertin, Karl Warburg och Ragnar Josephson för att nämna några. Josephson har förresten belyst den här psykologin i sin skrift "Den dubbla lojaliteten".

Om skapelseprocessen och förarbetet till Jerusalem—gravt missförstådda av Elin Wägner: Ställ frågan så här. När en äkta dotter av Juda stam tillsammans med sin kamrat i liv och diktning, vars geni hon har upptäckt före någon annan, för första gången nalkas det förlovade landet, varifrån måste de med nödvändighet komma? Om man har elementär bibelkunskap är svaret givet: Från Egypten. Det skall inte heller glömmas att resan företogs i det andliga klimat som sionismens stora förgrundsgestalter Teodor Herzl och Chaim Weizmann hade skapat.

Och den färdiga produkten motsäger inte att vi här har en antydning till en förklaring av gestaltningsskeendet inom Selma Lagerlöf. Det mäktiga anslaget till Jerusalem, inledningen om Ingmarssönerna—detta av tiden oanfrätta mästerverk—handlar ytterst om människan och hennes gud. Men det är inte den kristne treenige guden det gäller fastän scenen tycks vara Dalarne vid 1800-talets slut. Det är Abrahams, Isaks och Jakobs Gud, Israels Gud och den verkliga skådeplatsen är Juda land i gammaltestamentlig tid. Det finns en ovederlägglig logik i dedikationerna till Sophie Elkan och Otto Salomon, de judiska syskonen i Göteborg.

När man nu visste hur det verkliga förhöll

sig säger det sig självt att man började undra om orsakerna till Elin Wägners infamier mot Sophie Elkan.

Elin Wägner delade den egenskapen med åtskilliga av Selma Lagerlöfs vänner, som kommit in i hennes liv efter det att hon vunnit sin stora berömmelse—det gäller Valborg Olander, Ida Bäckmann och andra—att hon var fruktansvärt svartsjuk på Sophie Elkan. De senare vännerna gjorde allt vad de kunde för att tränga sig mellan Selma och Sophie och efter hennes bortgång minnet av Sophie. De lyckades aldrig. Först efter Selmas död kunde de utkräva sin hämnd—vad den då kunde vara värd.

Och så var som bekant Elin Wägner starkt influerad av tyska tankegångar om det mytiska sambandet mellan jorden och människan-kvinnan. Ett slags Blut- und Boden nazi-ideologi med inverterade könsroller skulle man kunna säga.

Genom sin radikalpacifism och sina defaistiska skrivelser under en ödestid för vårt land verkade hon aktivt och direkt i Hitlertysklands intresse.

Selma Lagerlöfs ålderdom förmörkades av jedeförföljelserna i Tyskland. Trots svaghet och sjukdom engagerade hon sig starkt för de förföljdas sak med hänvisning till sin vänskap med den bortgångna Sophie Elkan. Detta innebar komplikationer med tyska läsare och förläggare. Elin Wägner kommenterar mot slutet på biografen så här: "Den trofasthet tyskarna visade Selma Lagerlöf betydde dock inte att de tillerkände henne någon moralisk auktoritet i fråga om judarnas behandling, trots allt vad de skrivit och läst om hennes djupa visdom och siarbegåvning. De förlät henne men ändrade inte sin uppfattning på grund av hennes ställningstagande."

När detta skrevs 1943 måste Elin Wägner liksom andra välinformerade svenskar ha vetat att det som hon betecknade som en moralisk behandling av judarna innebar att de från hela det tyskbehärskade Europa föstes samman som slaktboskap i transporter mot förintelsen.

Alldeles uppenbart är att Elin Wägner i biografen systematiskt har utnyttjat den omständigheten att Selma Lagerlöf hade vida judiska kontakter till att framställa sig själv som en äkta nordisk kvinna av arisk ras väl ägnad

för rollen som ledande kulturpersonlighet i ett nationalsocialistiskt Sverige.

I och för sig kan det väl vara befogat med en äreräddning av Sophie Elkan. Men det är inte det som är mitt primära intresse. Åtskilliga framstående litteraturforskare har ju på ett känsligt och nyanserat sätt sysslat med förhållandet mellan henne och Selma Lagerlöf.

Och Sophie Elkans ära består i det tal som Selma Lagerlöf höll vid hennes bår på gamla mosaiska begravningsplatsen i Göteborg där hon jordades invid sin make och dotter. Talet är en hyllning inte bara till den döda allra bästa vännen utan också till den tappra judiska ande hon varit fylld av. "Den arga viljan" som hon själv kallade den. Selma talade om den okuvliga kärlek till livet som burit Sophie genom en tillvaro, där ljus och skuggor, fröjd och smärta oupphörligt växlat och varit intensivare än för de flesta andra.

"Det inre ljuset växte hos dig, din själs skarpsynthet blev nästan förfärande. Din ande tycktes omfatta hela världen, du fick förstånd och vishet och snille mer än vanliga dödliga. Och sålunda har det fortgått allt till det sista. Alltid har du älskat. Alltid har livet prövat dig. Men ur varje prov har du utgått större, ännu mer livsdyrkande än förut."

Det här talet—en kronjuvel i Selma Lagerlöfs väldiga produktion—ger inte förklaringen till den mirakulösa skapelseprocess som tog sin början då hon mötte Sophie och som resulterade i Antikrists mirakler och i Jerusalem. Men det ger ledtrådar. Och ytterligare ledtrådar får man om man i de gamla damernas fotspår besöker de heliga platserna i Jerusalem och samtalar med kolonisternas ättlingar. Om man fortsätter på den vägen skall säkert mycket som hittills varit fördolt bli uppenbart. Men mer än i närheten av undret kommer vi väl aldrig.

Inte kan man förklara den väldiga vision som avslutar Antikrists mirakler, där påven på Kapitolium håller Guds vakt mot den anstormande socialismens antikrist. Men nu nära ett sekel senare får vi från dag till dag uppleva hur profetian tagit gestalt i den polske påven som

från Vatikanens balkong utslungar sina anatemor mot de socialistiska förtryckarna i sitt hemland. Och hur Kristi kyrka står främst i kampen mot antikrist och för solidaritet och mänsklighet.

Verbalinspirationen i Jerusalem I är lika påtaglig som i Gamla testamentets profetskrifter. Hur kom det sig att den alldeles tog slut i den första versionen av Jerusalem II?

Och vad låg bakom den stora omarbetningen av Jerusalem II år 1909, där kolonisternas uppgift görs till ett led i Guds plan för Palestinas förkovran och befrielse, och den unge juden Eliahu förs in i berättelsen?

Inte var det strömningar av nationalromantiskt slag i Sverige efter unionsupplösningen, så som har gjorts gällande i litteraturhistoriska arbeten, och inte heller är Eliahu någon slags palestinsk Nils Holgersson.

Nej, Eliahu är Chaim Weizmann, sionismens unge ledare, han som 40 år senare skulle bli den fria judiska staten Israels förste president. Hans närvaro i berättelsen är en logisk nödvändighet både som en upprepning av den gammaltestamentliga profetian om löftets land och som en motivering av det händelseförlopp som hade utspelats i Jerusalem I.

Vad Selma betydde för Sophie det vet jag inte riktigt än och det är kanske inte heller särskilt intressant för andra än dem som stod Sophie nära.

Men jag har kommit fram till att vad Sophie betydde för Selmas litterära skapande det var att hon som ett huvudelement i det förde in den judiska profetian, försoningen mellan judendom och kristenhet, sammansmältningen dem emellan i en gemensam strävan för fred i världen. Och därigenom kom den jordmån som hade skapats då den tioåriga Mårbackaffickan plöjde igenom hela Bibeln att bära frukt i några av världslitteraturens stora mästerverk.

En biografi över Selma Lagerlöf som undertrycker det här fundamentala sammanhanget ger en alldeles felaktig bild av vår genom tiderna största författarinna. Jag undrar om inte den sanna Selma Lagerlöfbiografen ännu är oskriven.